

Een droom van tienduizend m²

KEES SCHAEPMAN, FOTO'S HANS VAN DEN BOGAARD ■ *Het Oranje Nassau Veem was ooit een gigantisch leegstaand pakhuis. Zestien jaar geleden werd het gekraakt, maar toch is het Veem nooit echt een kraakpand geworden. Het gebouw moest kunstenaars en kleine bedrijven herbergen, er mocht beslist niet gewoond worden ('we wilden geen vieze keukenluchtjes in de gangen'). En er werd geïnvesteerd met eigen geld, subsidies en hypotheek. Inmiddels is het Veem – waarde: vele miljoenen – officieel eigendom van de vereniging van gebruikers. Een alternatieve soap. Een harde strijd tussen fundi's en realo's. En uiteindelijk: een schoolvoorbeeld van Hollandse redelijkheid en ondernemingslust. Dat is de geschiedenis van het Veem aan het Amsterdamse IJ.*

Langs het IJ staat trots het Veem. Driekwart eeuw lang werd er koffie, cacao en stuksgoed opgeslagen. Nu nog zitten de boenen tussen de brede vloerdelen. Vervuiling was het gebouw jarenlang het domein van de Amsterdamse duiven. Zestien jaar geleden werd het leegstaande pakhuis gekraakt. Nou ja, gekraakt? Het kwam de eigenaar goed uit dat het gebouw bezet werd. De erfpacht liep af. Dus moest de grond leeg ongelveerd worden. De sloop van het gebouw zou veel geld gaan kosten. Of er moest een nieuwe erfpachtovereenkomst worden gesloten. Maar dan zou de canon fors verhoogd worden.

De krakers voorkwamen die financiële ellende. Eigenaar Pakhoed by deed het pand over aan de gemeente en de verkocht het op haar beurt voor één gulden aan de krakers. Die zijn nu, keurig georganiseerd in de Vereniging Werkgebouw het Veem, eigenaren van een gebouw dat inmiddels vele miljoenen waard is.

De geschiedenis van het Veem is een alternatieve soap. Avontuur, hooglopende conflicten, tragiek. 'Het gebouw heeft heel wat mensen geloopt,' zegt Veem-bestuurder Paul Leygraaff (38). Maar het is óók een verhaal over succes.

Ex-ambtenaar Bram van Dijk (44) begon in 1984 in het Veem een piepklein advies- en onderzoeksbureau. Hij heeft nu dertig man in dienst en breekt zich het hoofd over de vraag of hij nog verder moet uitbreiden. 'We waren niet te krakers,' zegt hij. 'En het klimaat was gunstig voor ons. De grote rellen waren net achter de rug. Amsterdam wilde een ander gezicht laten zien.' De gemeente trad de Veem-krakers niet met pelotons ME en waterkanonnen tegemoet, maar met onderhandelaars en subsidievoorstellen. Bram van Dijk: 'We kregen anderhalf miljoen voor renovatie.' In ruil vroeg de gemeente bijna niets: een stem bij toewijzing van leegkomende ruimten. Van die zeggenschap is trouwens nooit gebruik gemaakt. Van Dijk: 'Toch vonden de echte fundi's onder ons dat we ons uitleverden aan het grootkapitaal.' Oorlog in het Veem. Er werd een oppositionele Vereniging van Verouderd Vens opgericht. Het gebouw had een bakken voor kunstenaars, vrijschutters en gesjeerde intellectuelen moeten worden. Maar nu werd er keurig onderhandeld – dat alleen al klonk de Verontruste Venners als een vloek in de oren. Zo werd volgens de oppo-

santen door de gemeente tweespalt gezaaid en werden idealen ingeruild voor subsidie. De strijd tussen radicalen en gematigden werd door de gematigden gewonnen. Als gevolg daarvan zijn er nu nog mensen die elkaar niet groeten als ze elkaar tegenlang in de brede gangen van het gebouw. De verbeelding is in het Veem van haar troon gestoten, zeggen de teleurgestelde radicalen. Het is een 'armetierig decor' geworden,' schreef kunstenaar Willy Klinkenbergh vijf jaar geleden in een jubileumboekje. 'Een verzameling gangen met deuren die tijdens kantooruren af en toe opengaan.'

Over de installatie van een lift, de aanleg van een sprinkler-

Het voormalige Oranje Nassau Veem, nu kortweg het Veem, aan het Amsterdamse IJ

installatie en een grote verbouwing braken opnieuw stammenstrijden uit. 'Mensen van de oude garde raakten opgeluyd,' zegt bestuurslid Paul Leygraaff. Scheuringen werden voorkomen door alle investeringen tot achter de komma door te praten. 'Maar die democratie is slopend. Mensen die zich jarenlang volledig hadden ingezet, trokken zich terug in hun eigen ruimte.' Jaap den Baars (50) is de arts-

chitect en werkte op een bureau in Harlingen. Den Baars zag een voorstelling van toneelgroep Bewth in het verlaten pakhuis. 'We gingen ermaartoe met de medewerkers van het architectenbureau. Het was midden in de winter, er was geen verwarming. Boven stonden bankjes voor het publiek met voor iedereen een deken. De zulen verspreidden een mistig groen licht. Ik was meteen verliefd op het gebouw.'

Den Baars zocht een paar maanden later werkruimte in Amsterdam. Hij was intussen ontslagen in Harlingen en woonde met zijn vriendin, Josephine Hamming, op een rottig verdieping in de Kinkerbuurt. Hij belde met Pakhoed, de eigenaar van het Veem. 'Ik ben niet zo'n durver,' zegt hij. 'Maar het was een periode waarin alles lukte. Zelfs als ik de tram wilde nemen, kwam hij niet aanrinden.' Bij Pakhoed kreeg hij een 'vreselijk aardige manager' aan de lijn. Den Baars: 'We maakten een afspraak. Hoeveel ruimte heb je nodig, vroeg hij. Ik dacht: ik moet een beetje opscheppen, om indruk te maken. Dus ik zei: duizend vier-

kante meter. Hij zei: het is tienduizend vierkante meter.' 'Tienduizend vierkante meter – dat is, pakweg, de vloeroppervlakte van zestig eengezinswoningen. Den Baars: 'Ik mocht de ruimte huren. Die manager zei: je kan het ook kraken. Dan zit je er vast en kan je rustig plannen maken hoe je het wilt gebruiken. En dan hoeven wij niet te slopen. Ik kreeg de sleutel.'

Den Baars had een groepje van drie medestanders die met hem het gebouw wilden betrekken. Vier man sterk bezetten de pseudo-krakers het leegstaande pakhuis: Jaap den Baars, filmaakster Josephine Hamming en theatermakers Sjoerd Schiwbertus en Gail Dockery, die een minustudio aan de Prinsengracht hadden. 'Het was zo'n kikk, je ging echt vliegen,' herinnert Josephine Hamming (45) zich. 'We waren vier boven onze stand aan het zweven. De deuren van het gebouw gingen niet meer dicht. Als de zon erop stond, zag je banen van licht over de vloer trekken. Dan lag ik in mijn hammat te zwippen en zag letterlijk de tijd verschuiven.' Hamming en Den Baars trokken in de portierswoning, na-

dat ze daar een halve meter water hadden weggepompt. Schiwbertus en Dockery, die niet een kind hadden gekregen, trokken naar de zolderverdieping. In de toonkamer van het pakhuis, waar vroeger de opgeslagen waren gekeurd werden, vestigden zij het Veemtheater. Al snel voegde beeldhouwer Barten van Elden en zijn vrouw zich bij de pioniers. 'Het hele gebouw zat onder de duivenstront,' herinnert Van Elden zich. 'Een totale leegte, er stond niets. We maakten de we weer in orde, aten samen en hebben meteen een bouwfonds opgericht, waar iedereen geld in stortte. We waren een groep mensen die niet uit de kraakbeweging kwam, het was een ander circuit.'

De contacten met opstandig Amsterdam waren niet uitbundig. Kraakgroep 'De Planck' wilde de zolderverdieping bezetten, maar werd geweerd. Sindsdien beschouwd de kraakbeweging de bezetters van het Veem (het Oranje Nassau Veem heette het toen nog) als een burgermanskliekje. Verraders van de revolutie. Ook de omwonenden hadden weinig op met hun nieuwe buren. De meeste bewoners van dat deel van de Zeeheldenbuurt hebben niets cadeau gekregen in het leven. Veel kleine huizen, weinig winkels en niet eens een postkantoor. Rijkeluskinderen vonden ze de krakers. Die oude troep kon beter gesloopt worden om plaats te maken voor sociale woningbouw. Dat zou ook beter zijn voor de middenstand in de wijk.

De buurt was onveilig, zegt Hamming. Een doodlopend stukje Amsterdam. Er werd getippeld en geript: 'Ik word meteen wakker van geluid. Als ergens iets ritselde, stond ik op en liep een rondje, altijd met een brekkeizer in mijn handen. Ik herinner me dat ik een schuldvoel zag. Ik stond klaar om te slaan. Toen zag ik dat het Sjoerd was. Net zo gespannen als ik. Als wapen had hij een afwasborstelje in zijn handen.'

De pioniers gingen vrijwel verloren in de onmetelijke ruimte. 'Net of je in een verlaten vrachtschip midden op zee dreeft,' zegt Hamming. 'Toch werd in het begin veel mensen de toegang geweigerd.' 'We wilden de greep op het gebouw niet verliezen,' zegt Jaap den Baars. Hij wilde zijn droom niet laten verstoren. 'Ik heb daar later echt van moeten afkicken. In het begin vond ik het al een doodzonde als iemand een spijker in die prachtige balken sloeg.'

Langzaam stroomde het Veem vol met zorgvuldig geïmplementeerde gebruikers. Alleen ateliers en bedrijven werden toegelaten, geen bewoners. Het Veem moest een werkland worden. Een bedrijfsgebouw voor beginnende ondernemers dat ook ruimte zou bieden aan kunstenaars. Jaap den Baars: 'Bewoners geven veel meer gedoe. Je moet allerlei voorzieningen aanleggen. En we wilden geen vieze keukenluchtjes in de gangen.' Keurige krakers waren het, die aan de voorschriften wilden voldoen – dat was ook een reden om mensen die een dak boven hun hoofd zochten te weren. 'Wonen in het Veem geeft in verband met alle juridische, huishoudings- en subsidieproblemen,' staat al in de vroegste notulen. Alleen de vier pioniers hielden het pand dag en nacht bezet – Josephine Hamming woont nu nog steeds in de portierswoning.

Er werd een stichting opgericht. Later, omdat iedereen dat democratischer vond, werd de stichting met terugwerkende kracht omgevormd tot vereniging. De ledenvergadering heet Adviesraad in het Veem-jargon. Een mengelmors van dorpsvergadering en aandeelhoudersvergadering – het Veem is eigendom van alle gebruikers. Alle, inderdaad alle, beslissingen moeten aan die Adviesraad worden voorgelegd. 'Dat heeft soms absurde trekken,' zegt bestuurslid Paul Leygraaff. Boven in het gebouw bestiert hij een soort de buitenwereld goed verborgen café-restaurant, met een fantastisch uitzicht over het water. 'We praten al vier jaar over bewegwijzering van het gebouw. Dat komt ook doordat er hier zoveel grafisch ontwerpers zitten. Dat is een probleem, al die esthetische mensen die omlinger moeten uitmaken wie wat mag ontwerpen.'

Grote beslissingen over ingrijpende verbouwingen worden soms onverwacht bij hamerslag genomen, zegt Leygraaff. 'Maar als er een paar duizend gulden nodig is omdat iemand oude rampjes wil herstellen, wordt daar uren over gepraat.' In het prille begin werd er iedere week op woensdag vergaderd. Tenslotte kwamen alleen het bestuur en zijn vaste opposanten daar nog, de rest gelooft het wel. De vergaderfrequentie is nu teruggebracht tot eens in de twee of drie maanden. Dan komen er nog altijd zo'n twintig getrouwen, op een totale bezetting van tachtig gebruikers. Eind 1981 werd een 'kunstenaarsroep' ingesteld, voorloepig zouden alleen nog 'werkers' worden toegelaten. Ook nu wordt over nieuwkomers nog altijd beslist door de Adviesraad. 'Die ballottage is pure roulettet,' zegt Bram van Dijk van het onderzoeksbureau Van Dijk, Van Soomerens en Partners bv, die jarenlang in het Veem-bestuur zat. 'Als er een ruimte vrijkomt, worden er vier of vijf kandidaten voor-

gedragen. Wie het best kan lobbyen, krijgt hem.'

Er zijn wel vuistregels. Nooit meer dan dertig procent ateliers. (Dat was ook een voorwaarde om subsidie van de afdeling Economische Zaken van de gemeente te kunnen krijgen - anders moest het Veem maar bij Kunstzaken aankloppen). En liefst verschillende bedrijven, die ertoe bijdragen dat het geheel meer is dan de som der delen. 'Mijn broer is fotograaf. Die komt er niet in, er zitten al zoveel fotografen,' zegt kunstenaar Henk Koolwijk. Zelf maakt Koolwijk objecten van bamboe, zo zijn er niet zoveel in het Veem. 'Ik had geen atelier meer en heb toen vierhonderd brandbrieven verstuurd. Dat helpt, neem dat van me aan. Er kwam hier een ruimte vrij van iemand die zichzelf culinair loodgieter noemde. Hij had al tijdenlang de verplichte bijdrage niet meer betaald en werd eruit gezet. Ze beiden mij. Ik had toen net een tentoonstelling in het Stedelijk, dat hielp. Barten van Elden, een van de pioniers van het Veem, kwam bij me thuis kijken. Ik had ervoor gezorgd dat het er een beetje zelig uitzag. M'n bed vol gevooit met materiaal.

Barten heeft mijn zaak bepleit voor de vergadering. Hij zei: het is schrijnend, hoe die jongen moet werken.' De collectieve eigenaars van het Veem zijn tegelijkertijd huurders. Ze betalen zo'n zestig gulden per jaar per vierkante meter. Dat is extreem goedkoop in dat deel van Amsterdam, waar een prijs van drie- of vierhonderd gulden per vierkante meter normaal is. De animo om een ruimte in het Veem te beschikken is dus groot. Koolwijk: 'Je moet ervoor zorgen dat iedereen je aardig vindt. Je probeert iets onder te huren van iemand die een tijdje weg is, dat lukt wel voor een paar maanden. Dan haal je iedere ochtend in de hal de post op en maak je een praatje met iedereen. Voor je het weet kennen de mensen je. Dan houd je nog een tentoonstellinkje en geef je een feestje, zo kom je er wel.'

Het gebouw lijkt uit een meccanodoos te komen, zegt architect Jaap den Baars. Een onoverwoestbare open structuur van stalen pilen en dikke houten balken, die een gewicht van drieëntwintig kilogram per vierkante meter moeten kunnen dragen. 'Je kunt overal waar je wilt muren neerzetten in dat casco.' Den Baars was een gedrevene, zegt hij zelf. 'Ik wilde dat het goed kwam met het gebouw, al wist ik niet hoe. Ik wilde niet dat er ook maar één balk werd doorgezaagd voordat er een goed plan was.' Er werd een bestemmingsplan gemaakt. Den Baars: 'Herriemakers, zoals de drukkers, moesten in het souterrain. Publiekstrekkers op de bel-etage. De ateliers in de dakverdieping omdat je daar makkelijk vensters kunt plaatsen. Een kantoren daar tussenin.'

Een jaar na de kraak werd een open dag voor belangstellenden georganiseerd. Op de vloer was met tape zorgvuldig aangegeven waar muren zouden komen. Er was rekening gehouden met de plaats van schoorstenen en leidingen. Paul Leygraaf van het Veemcafé, die voor hij naar de sociale academie ging een technische opleiding volgde: 'Oen ik hier binnenkwam, zag ik in één oogopslag dat er goed over de indeling was nagedacht. Dat heeft ons later enorm veel geld bespaard.' Leygraaf werkte voor zijn komst naar het Veem in het krakerrestaurant Het Einde van de Wereld en woonde in een oud, gekraakt havengebouw op het KNSM-eiland in Amsterdam-Oost. Daar had hij gezien hoe medogenloos anarchie uit de hand kan lopen. Junks, punkers, stadsmaden, iedereen sloeg er zijn tent op

Van links naar rechts: het trappenhuis van het Veem, ontworpen door Jaap den Baars. De treden zijn gezagd uit gesloopte balken uit het Veem, de leuning zijn gemaakt door beeldhouwer Barten van Elden

Het Veemtheater

Een van de vides in het Veem. Er is in het ontwerp veel openbare ruimte getekend. Dat drieft de huurprijs omhoog - en de huur is een onuitputtelijk onderwerp voor ruzies

of bouwde een hutje. Bewonersgroepen trusterden elkaar. Een kleurrijke hel, maar wel een hel. 'Als ik uit mijn raam keek, zag ik dagjesmensen plaatjes schieten van de hutten,' zegt Leygraaf. 'Ze zagen niet onder wat voor mensonterende toestanden bewoners daar leefden. Er heerste puur het recht van de sterkste.'

De droom van de Vereniging Werkgebouw het Veem was dat de gebruikers het pakhuis zelf zouden renoveren. Ze zouden 'televisie-uren' (jargon voor tijd die anders voor de beeldbus verluimeld werd) in het gebouw steken. Later is dat verijnd tot een algemeen systeem van zelfwerkzaamheid, inclusief een 'urenbank', waarin geadmireerd wordt of iemand zijn ertje al op heeft zitten. Het moest een Spartaans gebouw worden, had architect Jaap den Baars verordend. Sober en efficiënt. Maar in een gebouw van zulke afmetingen kost ook sober handenvol geld. In 1996 hadden de gebruikers al ruim een half miljoen gulden gespendeerd aan het gebouw. Maar het schoot niet op. De brandweer kwam kijken en sloot meteen het Veemtheater. Het gebouw was levensgevaarlijk, er moest een sprinklerinstallatie komen. 'Instanties en dit soort mensen, dat combineert niet zo goed,' zegt bestuurslid Paul Leygraaf. 'Controleurs zijn autoritair en ze zijn gemiddeld marginaal betekenis. Een timmerman, stucadoor of elektricien die tegen een vastgesteld uurloon zijn vakman-

lijk dat u bent? Ze zijn te bijdehand. Dat kost je meteen een paar extra voorzieningen.' De installatie die de brandweer voorschreef, konden de bewoners niet zelf aanleggen. Dus werd het werk uitbesteed. Kosten: zeventienhonderd zittend gulden. Grafisch ontwerper Marianne Elbers (40), lid van de Esthetische Commissie, keurde wel elk bochtje en pijpje en u puzelde uit hoe je een gebouw vol buizen kunt leggen zonder het te verliezen.

De Veem-bestuurders hadden voorgesteld een grote verbouwing door een aannemer te laten uitvoeren. Daar moest geld voor geleend worden, ruim een miljoen gulden. Er heerste verschillende economieën in het gebouw en die begonnen te botsen. Bestuursleden onderhandelden met de Rabobank en met de gemeente. Er moesten dure plannen gemaakt worden om subsidie en hypotheek los te krijgen, dat combineert niet zo goed,' zegt bestuurslid Paul Leygraaf. 'Controleren zijn autoritair en ze zijn gemiddeld marginaal betekenis. Een timmerman, stucadoor of elektricien die tegen een vastgesteld uurloon zijn vakman-

schap beschikbaar stelt, daar kan een begroting op gefundeerd worden. Een handige sociaal-geograaf met een eigen adviesbureau die in een verloren uur wat deuren schildert, daar krijg je geen subsidie voor.

In de Adviesraad werd verbitterd betoogd tegen de 'driedelige kostums en aktrassen' die het winnen van oude idealen. Het Grote Conflict bereikte zijn hoogtepunt. De meerderheid wilde van het Veem een gelegesleed gebouw maken dat aan alle voorschriften voldeed. 'Kraakgebouwen zijn uit de tijd' (notulen Adviesraad 1-6-1988). Maar

Van links naar rechts: drukatelier Het II in het souterrain van het Veem

De kantoorruimte van onderzoeks- en adviesbureau Van Dijk, Van Soomeren en Partners bv

Rob's Prop shop, theaterrekwisieten en special effects, in het souterrain van het Veem

zeven Vemers schreven een brief aan de bank om de hypotheek te torperen en dat lukte: de Rabobank trok zich uit het project terug. De andere Vemers voelden zich verraden. Die mensen moeten eruit vissen de Adviesraad. De Triodos Bank bleek alsof bereid gold uit te lenen voor de renovatie van het Veem.

In 1989 begon, na jaren voorbereiding, tenslotte de grote verbouwing. 'Het was een schok,' zegt Paul Leygraaf. 'We hadden zeven of acht jaar over elk detail gepraat. Nu kwam de aannemer binnen met zijn ploeg en zag je in een halfuur tijd drie jaar discussie voorbijtrekken. Een colonne die niet meer tot stand gebracht kon worden.' Er waren nauwelijks financiële reserves, dus moest de verbouwing binnen de begroting blijven. Paul Leygraaf: 'Als er's ochtrends een tegenval was, moest die vóór twaalf uur gecompenseerd zijn.' Er moesten vloeren gestort worden die drie weken moesten uitharden. 'Bedrijven lagen soms al die tijd lam. Je moet een goede sfeer zien te behouden, anders lukt zoets nooit. Na de verbouwing volgde de totale uitputting.'

Oppositat Willy Klinkenberg (46)

zettel met zijn Fame-studio's nog altijd op de bel-etage. 'De verbouwing is af en moet nog dertig jaar mee,' schreef hij vijf jaar geleden in het jubileumboekje. 'Het is te hopen dat een nieuwe generatie er dan echt iets moois en interessants van maakt.'

Na de verbouwing leek het Veem een gewoon bedrijfsgebouw te worden. De spanning was eruit. Het bezoek aan vergaderingen van de Adviesraad liep drastisch terug. De eerste bv's hebben hun intrede al gedaan. Maar er zijn scherpe regels, die oude idealen levend moeten houden. Niemand krijgt meer ruimte dan tweehonderd vierkante meter, om imperialisme van succesvolle bedrijven te voorkomen. Beeldhouwer Barten van Elden, die een prachtig atelier heeft met een ruim uitzicht over de Houthaven: 'Vanaf het allereerste begin hebben we een anti-speculatiebeleid gevoerd. Mensen die vertrokken mogen niet zelf hun opvolger aanwinnen, om te voorkomen dat ze sleuteligde vragen. Een omhalbank commissie raastert hoeveel geld er in een ruimte geïnvesteerd is. Dat krijg je terug als je weggaat. Zo kan de huur laag gehouden worden. Problemen daarover zijn er zelden. Wel over wanbetaling. Jaren geleden brachten mensen die hun huur niet betaalden het Veem aan de rand van het faillissement. Nu wordt er gewoon een incassobureau op afgestuurd. Eens per maand maakt een ploeg van acht mensen nog zelf het gebouw schoon tegen een vergoeding van vijftien gulden per uur. Alles wat op de gang wordt gezet, is na een week publiek eigendom, dat is de huursregel. En wie zijn troep laat slingeren en zijn gedrag niet betert, betaalt een geeltje voor iedere keer dat de huismeester (een banenpooler) er mee naar buiten moet lopen om het bij de vuilnis te zetten. Zo is het bepaald door de Adviesraad, dus dat is de wet. 'Het is hier allemaal vreselijk redelijk,' zegt Van Elden. 'Het Veem is net de ideale vrouw: zindelijk, netjes, goed georganiseerd. Er zijn heel veel ruzies geweest, er zijn mensen teleurgesteld vertrokken. Maar nu werkt alles goed. Het is allemaal echt heel Hollands.'

Op 20 september a.s. zijn van 10.00 uur tot 17.00 uur alle ateliers en bedrijven van het Veem opengesteld voor publiek.